

Az egyházi szláv nyelv Északkelet-Magyarországon

Szőke Lajos: *A liturgikus egyházi szláv nyelv Északkelet-Magyarországon (XVI–XIX. század)*. Eger, Molnár és Társa „2001” Nyomda és Kiadó Kft., 2002. 200 p.

Szőke Lajos újabb könyve* eredetileg doktori (PhD) értekezésnek készült, s ennek megfelelően szigorúan szaktudományos nyelvészeti munka. Mivel azonban tárgyánál fogva a történeti Magyarország északkeleti részén (a mai Kelet-Szlovákia, Kárpátalja és Északkelet-Magyarország) élő ruszinság művelődésének alapvető kérdéseit érinti, indokoltnak tűnik, hogy megjelenése e helyütt is publicitást kapjon. Ismertetésünkben ezért elsősorban a könyv művelődéstörténeti vonatkozásaira kívánjuk felhívni a figyelmet.

Az egyházi szláv nyelv a keleti rítusú (előbb ortodox, később görög katolikus) ruszinoknál a tárgyalt korszakban istentiszteleti nyelvként funkcionált. A *ruszin* fogalmát a szerző – a források nyelvhasználatának megfelelően – a XVIII. századtól kezdve nem annyira népnévként, mint inkább felekezeti elnevezésként használja. Vizsgálatának tárgyát a nyomtatott liturgikus könyvek képezik, amelyeknek négy nagy gyűjteményében kutattott: 1) az Ungvári Görög Katolikus Püspökség Könyvtára (ma: Ungvár, Egyetemi Könyvtár), 2) az Eperjesi Görög Katolikus Püspökség Könyvtára, 3) a Máriapócsi Bazilita Rend Könyvtára (ma: Debrecen, Egyetemi Könyvtár és Nyíregyháza, Görög Katolikus Teológiai Főiskola Könyvtára), 4) Eger, Főegyházmegyei Könyvtár.

Az előzmények ismertetésénél a szerző szól arról a jelenségről, hogy a könyvnyomtatás elterjedése után még jó ideig tovább használták a kéziratos liturgikus könyveket is, sőt a kéziratos könyvek száma messze meghaladta a nyomtatottakét. Ennek oka Északkelet-Magyarország XV–XVI. századi gazdasági helyzetében keresendő, továbbá abban, hogy Kárpátalján nem volt nyomda, ezért a külföldről (elsősorban a Lengyel–Litván Államból) behozott könyvek igen drágának bizonyultak. A kéziratok többsége délszláv szerkesztésű volt, amely nem adott helyt a keleti szláv helyi sajátosságoknak. Az első nyomtatott cirill betűs liturgikus könyvek, amelyek a XV. század utolsó évtizedében jelentek meg Krakkóban, illetve a montenegrói Cetinjében, nem találhatók meg a fenti könyvgyűjteményekben, így nagy valószínűséggel magas árak miatt nem került belőlük példány a ruszinokhoz. A XVI. századi velencei nyomtatványokból már jutott legalábbis a püspöki székhelyre. Ezek is délszláv szerkesztésűek, hasonlóképpen délszláv (egymástól alig megkülönböztethető középbolgár és szerb) szerkesztésű könyvek kerültek ki a szerb és a román nyomdákban. A XVI. század végén a török magyarországi elnyomulása és a szerb nyomdák megszűnése miatt Északkelet-Magyarországon megjelennek a keleti szláv területről származó liturgikus könyvek. A legnagyobb hatást az egyházi szláv nyelv alakulására az első teljes Biblia gyakorolta, amely 1581-ben jelent meg az ukrán nyelvterületen fekvő (akkor Lengyelországhoz tartozó) Osztrogban. A XVII. században ez az Osztrogi Biblia lett a nyelvi minta az ukrán szerkesztésű egyházi szláv nyelvű könyvek számára. Az ukrán szerkesztésű könyvek nyelve fokozatosan elkülönül a moszkvaiakétól, majd érdekes kölcsönhatásba lép velük. Moszkvában ugyan a XVII. század közepén könyvrevíziót hajtottak végre. A liturgikus szövegeknek a Nyikon pátriárka nevéhez fűződő megújítása során (ami egyébként szakadáshoz vezetett az orosz egyházon belül)

* Korábbi könyvéről vö. ismertetésünket: *Kisebbségkutatás* 2002. 3. sz. 835–837. p.

a javításhoz ukrán szerkesztésű könyveket használtak, ami közelítette az orosz szerkesztést az ukránhoz, de nem számolta fel teljesen a két változat közötti különbségeket.

Kárpátalján a XVII. században meglehetősen tarkaság uralkodott a liturgikus könyvek terén, mert a régi (velencei és erdélyi) délszláv szerkesztésű könyvek mellett jelen voltak az ukrán szerkesztésű kiadványok, sőt a kétféle (a Nyikon-féle könyvrevízió előtti és utáni) orosz szerkesztésű példányok is. A század folyamán az ukrán szerkesztés dominált, de különösen a század vége felé megnőtt az orosz szerkesztésű könyvek száma. A XVII. században orosz fennhatóság alá kerülő ukrán területeken az ukrán szerkesztésű egyházi szlávot felszámolták.

A liturgikus könyvek mellett a szerző áttekinti az egyházi szláv nyelv megértését, el-sajátítását elősegítő könyveket (ábécéskönyvek és nyelvtanok). Az első ruszinoknak szánt abécéskönyv 1699-ben jelent meg Nagyszombatban, ez ukrán mintát követett. A következő (1746) viszont már orosz mintán alapult. A legjelentősebb Kutka János 1797-től kezdve sok kiadásban megjelent abécéskönyve volt, amelyben az orosz és az ukrán szerkesztés elemei is megtalálhatók.

A XVIII. században fokozatosan előtérbe kerül az orosz szerkesztésű egyházi szláv, amelyet az 1773. évi püspöki konferencián a ruszinok számára nyomtatandó könyvek nyelvül kijelöltek. Orosz szerkesztésű az 1804-ben a Budai Kir. Egyetemi Nyomdában megjelent ötkötetes Bacsinszky Biblia is, hasonlóképpen egyértelműen orosz szerkesztésűek az ugyanitt a XIX. században ezután megjelent liturgikus könyvek is.

Szőke Lajos alapos nyelvi elemzése rámutat egyebek mellett arra, hogy a XVIII. század utolsó harmadától erősödik az orosz hatás a kárpátaljai ruszinok liturgikus nyelvére, az egyházi szlávra. „Az orosz szerkesztés kárpátaljai térhódítása a későbbiekben politikai, ideológiai következményekhez is vezetett. Bizonyára nem kis szerepe volt a ruszozofilizmus kialakulásában vagy a pánszláv eszmék kárpátaljai térnyerésében” – zárja a szerző könyvét, amely a nyelvészeken kívül a kárpátaljai ruszinok művelődéstörténete iránt érdeklődőknek is megkerülhetetlen olvasmány.

Zoltán András

A Szovjetunió és a posztszovjet térség etnolingvisztikai problémái

Isaev, M. I.: Ćnolingvisztičeskie problemy v SSSR i na postsovetkom prostranstve. = Voprosy Ćzykoznanija, 6. no. 2002. 101–117. p.

A Szovjetunióban folytatott nyelvpolitikát („nyelvi tervezést”) három szakaszra szokás bontani: 1) a régi írásbeliséggel rendelkező nyelvek írásreformja; 2) a legtöbb nyelv írásbeliségének latinizálása; 3) a legtöbb nyelv írásbeliségének cirillizálása. A szerző szerint azonban árnyaltabb képet kapunk, ha hat periódust különböztetünk meg.

1. Az első szakasz a forradalom utáni néhány évet foglalja magában, fő jellemzője a meglévő írott nyelvek helyesírásának tökéletesítése.

Az ország 130 nemzetiségéből csak mintegy két tucat rendelkezett többé-kevésbé megszilárdult írásbeliséggel. Saját „nemzeti” írásbelisége csak az oroszoknak, az ukránoknak, az örményeknek és a grúzoknak volt. Körülbelül tizenöt muzulmán nép (köztük olyan viszonylag népesek is, mint az özbegek, a tatárok, a kazakok, az azeriek és a tádzsikok)* az

* A nyelvek magyar elnevezésében a következő munkát tekintettük irányadónak: *A világ nyelvei*. Főszerk. Fodor István. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999.